

AZ IDEOLÓGIAI TUDAT VÁLTOZÁSÁNAK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

A téma felvetését számos körülmény indokolja. Az elmúlt évek során, egészen a 70-es évek közepéig társadalmunk előtt álló gazdasági feladatok /az új gazdaságirányítási rendszerre való áttérés, a vállalati önállósággal összefüggő konkrét gazdaságszervezési problémák, a termelés intenzifikálásának követelményei stb./ némileg elvonták a figyelmet az ideológiai fronttól; s az ennek nyomán jelentkező tünetek késztették már pártunk XI. kongresszusát, majd 1976-ban a Központi Bizottságot, hogy leszögezze, meghatározza az ideológiai és a propaganda munkára vonatkozó legfontosabb tennivalókat.

Ilyen figyelmeztető tünetek voltak, hogy a termelő egységekben a szakmai képzés mögött háttérbe szorult az ideológiai munka, az ideológiai fórumok egy része tartalmilag a napi politizálás szintjén mozgott, más esetekben a termékeny vitákat formális elemek váltották fel. Nem beszélhetünk mennyiségi csökkenésről, de bizonyos tartalmi szegényedés következett be, s bár ez nem vált általánossá, maga a tény figyelmeztető volt.

A fenti, jórészt belső folyamatokat tovább súlyosbitotta a nyugati fogyasztói társadalmakban mesterségesen szított, dezideológizálási hullám, amely megtörve ugyan, de nálunk is érezhetővé vált. Ezekhez társul az imperialista fellazítási politika részét képező ideológiai diverzió, amely minden lehetséges csatormán keresztül azt igyekezett sugallni, hogy

"Magyarországon sokan akkor legyintenek csak igazán, amikor az ideológiáról, a marxizmus-leninizmusról, az eszméiségről hallanak..." "Az ideológiai visszahúzóds tovább tart..." "Az ifjúság tudata nem a marxizmusnak megfelelően fejlődik, apolitikus..." "Már ma is jellemző az ifjúság tudatára a nyugatimádat". Azaz igyekeztek elhitetni, hogy az ideológia-mentesség a szocialista társadalomban is törvényszerű tendencia, az emberek egyéni érdekeik mögé zárkoznak, az atomizálódás nálunk sem kerülhető el. Mindezek érdekében mértéktlenül felnagyították és ma is eltúlozzák a már jelzett, s ténylegesen meglévő tendenciákat.

Ha ideológiai köztudatunkról helyes képet akarunk nyerni, akkor elkerülhetetlen, hogy a valóságos tendenciákat a maguk arányaiban, helyesen tárjuk fel, szembesítsük céljainkkal, feladatainkkal és mindazokkal a már ismert törvényszerűségekkel, amelyek az ideológiai felépítmény fejlődésére vonatkoznak.

Természetesen egy ilyen szembesítés nem könnyű feladat, mivel az ideológiában az egzaktság sajátos módon érvényesül. Az ezirányú szociológiai vizsgálatok meglehetősen szűkkörűek, s reprezentativitásuk nem mindig teszi lehetővé a szélesebb körű, megbízható általánosítást. Az információs tapasztalatok összegyűjtése lehetséges ugyan, de ha még feltételezzük is, hogy azok hitelt érdemlőek, nem bizonyos, hogy a leglényesebb kérdésekre helyezik a hangsúlyt. /Egyébként is elég sok bennük a konjunkturális elem./ A tevékenység-vizsgálatok megbízhatóak ugyan, de nem adnak elegendő információt az ideológiai háttérrel, hiszen igen különböző bázisról indulva is motiválódhatnak hasonló tettek. Végül lehetséges, hogy a korábban már feltárt, s bizonyított ideológiai folyamatokat elméletileg extraporáljuk a mára, vagy a jövőre, vállalva azt a kockázatot, hogy kiesnek a látókörből a közelmúltban indult, nagyjelentőségű, de még nem kiterjedélyesedett folyamatok.

A fenti, metodológiai problémák, csak egy komplex vizsgálattal hidalhatók át, amikor valamennyi információforrást /a személyes tapasztalatgyűjtést is beleértve/ összesítünk, s megkísérlünk ennek alapján néhány általánosítást elvégezni.

I. A politika primátusának kérdése

Kiindulásunk a következő: az emberek a politikát mindekelőtt csinálják, s kevésbé meditálnak rajta. Az eredményes társadalmi gyakorlat - melynek eredményességét az egyének nagyon sokszor saját céljaik megvalósíthatóságán keresztül mérik - önmaga is politikai erő, amely nem a tömegektől függetlenül, hanem éppen általuk hat. A sikeres gyakorlat - első közelítésben - közömbös aziránt, hogy milyen egyéni, ideológiai indítékok állnak mögötte, s össztársadalmi méreteken a politikai szilárdságot demonstrálják. /Itt nyilván nem pillanatnyi és átmeneti eredményekről, hanem hosszútávú stratégiai céljaink megvalósításáról van szó./

A politika helyességét a mi tömegeink ezen keresztül mérik, s támogatásuk is elsősorban tevőleges. A mérce tehát nem valami elméletileg, ideológiailag megalapozott, előzetesen átgondolt értékitéletekre épül, hanem jórészt ösztönösen alakul ki. Nagyon sokszor meg sem fogalmazódik, hanem az általános közérzetben, a politikai hangulatban, tehát emocionálisan ölt testet. Ez az ösztönösen, a gyakorlatban kialakult politikai közérzet, - éppen mivel a pártnak a marxizmus-leninizmus talajáról kidolgozott startégiái céljai megvalósulnak, - nagymértékben egybeesik a tudatosan képviselt politikai elvekkel, s a felszínen úgy jelentkezik, mintha mindenki tudatosan követné a marxizmus-leninizmust. Nagyon jól tudjuk azonban, hogy az ideológiai egységtől még igen távol állunk, s a legfontosabb kérdésekben kialakult gyakorlati-politikai egységnek az ideológia szférájára történő transzformálása öncsalás lenne. Az elvek és a cselekvés összhangja tehát az esetek nagy részében ösztönös és nem tudatos.

Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy a 70-es évek elején elért - sokszor látványos - sikereink: az életszínvonal rendszeres emelkedése, az egyéni törekvések prosperitása, az anyagi javak évről évre elérhetőbb tömege stb. nem is nagyon igényelt különösebb elméleti megalapozást, legalábbis a tömegek részéről nem. Leegyszerűsítve a kérdést: a társadalmi lehetőségek különösebb /ideológiailag megalapozott/ elemzése nélkül jól meg lehetett élni, s széles körben nem is hiányzott az ideológia. Ebből következett, hogy az ideológiánk terjesztésére fordított erőfeszítéseink hatékonysága - tekintve, hogy sok esetben nem elégitett ki gyakorlati szükségletet -, alacsonynak bizonyult. Hozzájárult ehhez a közgondolkodásra egyébként is jellemző kényelmesség, az absztrakciótól való idegenkedés, a praktikizmus is, valamint az a helyenként még jelentkező gyakorlat, amely az ideológiát mintegy sterilen, önmagában, sokszor a politikától elválasztva akarta terjeszteni. Mindezek együttthatásaként a marxizmus-leninizmus terjedése valamelyest lelassult, itt-ott formálissá vált.

Hogyan érvényesülhet ilyen körülmények között a párt vezető szerepe? Az aligha vonható kétségbe, hogy a vezetéshez elméleti megalapozottság szükséges, s ez az elmélet a marxizmus-leninizmus elmélete. Mivel pedig a párt politikája sikeres, az alapjául szolgáló ideológia is "bizonyára jó ideológia". Valaminek az elfogadása azonban nem feltételezi szükségképpen annak mélyebb ismeretét is. Az érzelmi azonosulás sokszor "láthatatlanban" is lehetséges. A gyakorlati vezetést sokan azért fogadják el, mivel ez egyrészt összhangban áll az egyéni törekvésekkel, másrészt mentesíti az egyént "az elméleti munka" alól. Könnyebb célokat elfogadni mint kitűzésükön, elérhetőségükön gondolkodni.

A marxizmus-leninizmus bizonyos fokú ismerete nem jelent feltétlen azonosulást az elmélettel, meggyőződés nélkül is meg lehet tanulni még az ideológiát is... Mindez bonyolítja a helyzetet: hiszen külön-külön kellene vizsgálni az ismeret, az értés, az egyetértés és a tevőleges azonosulás mértékét,

illetve azt, hogy ez a tevőleges azonosulás milyen mértékben alapul "vak" bizalmon, illetve milyen mértékben tudatos?

Az utóbbi néhány évben az elméleti kérdések, ezen belül az ideológia iránti érdeklődés is észrevehetően növekedett. Sok jel mutatott erre: megváltozott az ideológiára kíváncsiak motivációs bázisa; egyre többen vannak, akik belső indítkéből, s kevesebben, akik külső készítésre érdeklődnek. Összefügg ez a nemzetközi politikai és gazdasági, valamint a belső gazdasági helyzet bonyolultabbá válásával, a nyugati fogyasztó társadalom kudarcaival, az extenzív szemlélettel az intenzív felé való fordulással, s fejlődésünk sok más olyan tényezőjével, amely nehezebbé tette korunk valóságában való eligazodást. Klasszikus hasonlattal élve: az elmélet iránytűjére nagyobb szüksége van annak a hajósnak, aki a nyílt vizeken vez, mint annak, aki a folyó sodrával viteti magát.

Társadalmi döntéseink decentralizációja, a közvetett irányítási módszerre történt áttérés, a nagyobb kockázat egyre több embert kényszerít arra, hogy maga is igyekezzék helyesen tájékozódni, saját döntéseit "távolodó partok mellett" is megalapozni. Maga az objektív fejlődés hozta magával az ideológia iránti igény növekedését. Mindezt természetesen erősítette pártunk tudatos törekvése az ideológiai lemaradás csökkentésére, a tudatosság szerepének következetes növelésére.

Egyoldalú lenne azonban azt képzelni, hogy a fenti igénynövekedést csak a marxizmus-leninizmus igyekszik kihasználni. Más ideológiák is offenzívára törekednek, s hogy ez hol, s milyen mértékben sikerül, ma is az osztályharc függvénye. Az nyilvánvaló, hogy a szocializmus építését irányítani, a tömegeket a társadalmi haladás irányába vezetni, bármely kommunista párt, csak a marxizmus-leninizmus elméleti bázisáról képes. Ezt a vezetést elfogadni azonban már más alapállásból is lehetséges, a politikai tömegkapcsolat más ideológiák talaján is kiépíthető. Így pl. a hívó tömegek fenntartás nélkül támogathatják a párt politikáját anélkül, hogy elméleti alapvetéséhez közelednének.

A köznapis tudatban tehát a szocialista gyakorlat a hit, vagy az egyszerű érzelmi azonosulás szintjén egyaránt kapcsolódhat marxista, vagy nem marxista elmélethez, illetve a két-
tő eklektikus keverékéhez. Társadalmunknak egy eléggé széles főleg alacsonyabb iskolázottságú rétegénél ezt tapasztaljuk. Egyetlen ideológiát sem ismernek, ugyanakkor megszokásból, neveltetésből fakadóan csatlakoznak az egyikhez, vagy a másik-
hoz. Ezen a szinten az egyes ideológiák nem zárják ki egymást, sőt előfordulhat, hogy ugyanazon személy különböző cselekvés-
formáihoz más-más ideológiában keres "elméleti alapot", /pl. munkahelyén "szocialista", magánéletében "kispolgár"/, s eh-
hez megfelelő elméleti háttérrel "gyárt".

Mivel az elméleti ismeretek iránti igény növekvőben van, számunkra nem lehet mindegy, hogy a fenti alapról a fejlődés merre megy tovább: a marxizmus-leninizmus, a kispolgári ide-
ológiák vagy éppen a vallásos ideológia felé. Bizonyos jelek arra figyelmeztetnek, hogy főleg a fiatalság körében nemcsak a szocialista eszmék, hanem gyakran szocialista mezbe burkol-
tan irracionalista, misztikus vagy éppen pragmatikus eszmék is terjednek.

Mindebből következik, hogy szükséges némiképp átértékel-
nünk az ideológiai harc módszereiről korábban kialakított egyes
nézeteinket. Amíg bizonyos antimarxista ideológiák megglehető-
sen gazdag elméleti bázissal rendelkeztek, s ezek az elméleti
alapok széles körben ismertek voltak /nacionalizmus, vallás/,
ma elsőrendű feladat ezen elméletek tarthatatlanságának, ha-
mis voltának bizonyítása. Ezt az elméleti harcot kialakulása
óta vivja a marxizmus, s természetesen jelenleg sem mondhatunk
le az újabb /vagy inkább új köntösben megjelenő régi/ polgári,
kispolgári vagy vallásos nézetek cáfolatáról. Ezt a harcot
szakavatott, a marxizmus-leninizmus elméletében járatos pro-
pagandistáknak kell vívniuk az ugyancsak elméletileg képzett
antimarxisták ellen, természetesen úgy, hogy a dialógus elő-
segítse általános politikai céljaink megvalósítását.

Csakhogy a tömegek nem elméletileg vallásosak, vagy követnek egyes kispolgári eszméket, hanem gyakorlatilag. Megnyerésükért, nézeteik megváltoztatásáért nem elméleti, hanem gyakorlati harcot kell folytatni. Az az ember, aki racionálisan mellettünk elkötelezett, de emocionálisan vallásos, nem nyerhető meg észérvekkel. Érzelmekkel szemben csak érzelmeket, cselekvéssel, szokásokkal szemben csak cselekvéseket, új szokásokat lehet felsorakoztatni. Ellenkező esetben egy túlracionalizáltság, s egy érzelmi elszegényedés lesz az eredmény, amelynek bizonyos jelei egyébként máris mutatkoznak. Meddőnek tartunk minden olyan kísérletet, amely a valóságos folyamatot függetlenül, elméletileg megkonstruált prokrusztesz ágyba igyekszik belegyömöszölni.

Ahogy a legelvontabb marxista eszmék is a gyakorlat szükségleteinek kielégítésére jöttek létre, - annak elemzése és általánosítása révén - s állandó táplálójuk az élő mozgalom volt, úgy ma is a szocialista életmódot, magatartást, ideológiai elkötelezettséget nem egy elméletileg kigondolt szocialista emberideál fogja megteremteni, hanem a szocialista építés élő gyakorlata. Ennek kell a társadalmi-anyagi feltételeit megteremtenünk, s ideológiánk terjesztése, propagandánk csak ezen a talajon lehet egyre eredményesebb.

II. A marxizmus-leninizmus hegemoniája

A fentiekből következik, hogy a marxizmus-leninizmus hegemoniáját legalább három síkon szükséges értelmezni. Egyfelől a vezető párt "hivatalos" ideológiája, a társadalom vezetésének elméleti alapja, amelyről kiindulva a társadalom fejlődéstörvényei feltárhatók, s ez utóbbiak ismerete nyilván nélkülözhetetlen a politikai, gazdasági döntések meghozatalakor. Ugyanakkor a marxizmus módszertani alap is a valóság feltárásához, a "konkrét helyzet konkrét elemzéséhez", amely a sikeres vezetésnek ugyancsak feltétele. A hegemon szerep azt jelenti, hogy a vezető párton belül más ideológia nem lehetséges, hogy a marxizmus-leninizmustól való bármiféle elhajlás frakciózásnak számít és tűrhetetlen.

A fentiek vonatkoznak nemcsak a pártra, hanem a társadalom "szakvezetésére" is, /amelynek közismerten nagy szerepe van a döntések előkészítésében, a feltáró, elemző munkában/, függetlenül attól, hogy a "szakvezető" személyszerint párttag, avagy sem. Ugy érezzük, hogy a hegemonia egyértelműen érvényesül, a párton belüli ideológiai képzés-továbbképzés jelenlegi rendszerében; a társadalomban bizonyos pozícióknak alap-, közép- vagy felsőfokú ideológiai képzettséghez kötésében, amelyek következetes végrehajtás esetén -, biztosítják a szükséges feltételeket.

A második sík abban jelentkezik, hogy a szocializmus építésének jelenlegi /s elkövetkező/ szakaszában a legelterjedtebb ideológia a marxizmus-leninizmus, s nincs is a társadalmi gyakorlattal adekvált más elméleti alternatívája. A létező egyéb eszmerendszerek /éppen az osztályalapok miatt/ gyökeretlenek, s követők köre szükségképpen zsugorodik. Ha valaki ezeket az antimarxista ideológiákat elméletileg következetesen végiggondolja, s az azonosulás szintjén megkísérli el is fogadni, törvényszerűen antagonisztikus ellentmondásokba bonyolódik, s vagy a tudományokkal, vagy a társadalmi gyakorlattal kerül szembe. Éppen ezért - mint bevezetőnkben utaltunk rá - ezeket az antimarxista eszméket a nyugati ideológiai diverzió szükségképpen nem társadalmi sikereinkhez, fejlődésünk tényleges törvényszerűségeihez, hanem éppen hibáinkhoz, következtlen-ségeinkhez próbálja kötni, ez utóbbiakat szükségszerűnek, elkerülhetetlennek beállítva. Azaz az antimarxista eszmék, mint elméleti rendszerek, csak a valóság torz ismeretére, a folyamatok egyoldalú interpretálására épülhetnek. Nem mint elméleti rendszerek, hanem mint érzelmek, szokások, berögződések élnek tovább.

Harmadszor - s gyakorlati beállítódásunknak megfelelően legrészletesebben - éppen azt a területet kell vizsgálnunk, hogyan jelentkezik a marxizmus-leninizmus hegemoniája a köznap-i tudat szintjén és mennyiben tekinti a hétköznapi embere a marxizmus-leninizmust, annak birtoklását társadalmi értéknek?

Feltételezésünk szerint a marxizmus értékelése és ismerete különválhat egymástól, lényegesen többen vannak, akik pozitívan értékelik, mint ahányan tényleg ismerik. Véleményünket alátámasztva pontosítanunk kell, hogy mit értünk a köznapitudat szintjén a marxizmus ismeretén? Teljes és kimerítő ismeretet semmiképpen sem, hiszen más tudományokhoz hasonlóan ma már a marxizmus is jónéhány diszciplinát ölel fel, s a hivatasos ideológus is örül, ha annak egy területére bedolgozhatja magát. Marad tehát a marxizmus szintekre bontása, az ismeret mélysége szerint: alapfokú, középfokú és felsőfokú képzettség s amit vizsgálni lehet, rendelkezik-e valaki /személy, vagy csoport/ olyan ideológiai ismerettel, amelyre a munkahelye, társadalmi megbízatása, illetve magánélete által felvetett problémák megoldásában bizton támaszkodhat. Ez egy relatív mérce lesz, de kétségkívül használható. Egyszerűbb, kisebb horderejű, kevesebb felelősséget igénylő döntések esetén az alapfokú ideológiai ismeret /meggyőződéssé válva/ semmivel sem nyújt kevésbé szilárd támaszt, mint bonyolultabb, összetettebb, szerteágazó problémák esetén a felsőfokú. A köznapitudat szintjén tehát két kérdést kell megválaszolni: rendelkezik-e valaki a számára szükséges ideológiai ismerettel, illetve milyen mélységű ez az ismeret?

Ha abból indulunk ki, hogy közoktatási rendszerünk évtizedek óta marxista szemléletű tantervekkel dolgozik, hogy tömegkommunikációnk, könyvkiadásunk, közművelődésünk legtöbb területe alapján marxista szellemiségű, azt várhatnánk, hogy a felszabadulás után felnőtt generáció már egyértelműen a mi ideológiánk talaján áll. Márpedig köztudott, hogy ez koránt-sincs így. Eszmei síkon lényegesen lassúbb a szocialista átalakulás, mint akár társadalmi, akár gazdasági területen. Bizonyos antimarxista eszmék újratermelődnek, s ezt nem írhatjuk egyszerűen a múlt öröksége, vagy az imperialista fellazítás rovására. Bizonyos tényezők már eleve lassítják a marxizmus térhódítását, mások éppen az ellentétes ideológiák gyakorlati elfogadásának irányába hatnak.

Itt nem kívánunk részleteiben foglalkozni társadalmi valóságunk átmenetiségéből fakadó számos objektív tényezővel, hiszen ezek ismertek /kétféle társadalmi tulajdon léte, az egyéni munkára épülő "második gazdaság", a kisáru-termelés volumene, különösen a mezőgazdaságban, a szolgáltatások jelenlegi színvonala stb./ érinteni szeretnénk azonban ideológiai munkánk, eszméink propagálásának hatékonyágát. Igaz ugyan, hogy közoktatásunk tantervei alapján marxista fogantatásuak /bár a korábbi - reform előtti - tantervek esetében még itt is felmerül néhány kérdőjel/, a megvalósulás során azonban évtizedeken keresztül iskoláinkban az ismeretcentrikusság dominált; azaz nem magát az ismeretszerzés folyamatát preferálták, hanem az "eredményt", a többé-kevésbé lezárt ismeretet. A valódi érték tehát a pillanatnyi ismerethalmaz s nem a tudás megszerzésének képessége volt és sok esetben még ma sem az. Nem tanulni tanítottunk, hanem ismereteket adtunk /s még jó, ha hasznos ismereteket/. Néhány példával élve versfelmondást követeltünk, a költészet szeretete nélkül; nyelvtant a nyelv szeretete nélkül; zeneelméletet a zene megkedveltetése nélkül.

Látszólag ezek nem ideológiai, hanem szakpedagógiai kérdések, valójában azonban a mögötte meghúzódó szemlélet /állapotcentrikusság, a pillanatnyi eredmények előnyben részesítése, stb./ mélységesen antidialektikus és sokkal inkább kedvez a pragmatizmusnak, mint a marxizmusnak. A korántsem problémamentes családi nevelés, - ennek elemzése messzire vezetne - társulva a fenti pedagógiai szemlélettel odavezet, hogy a gyermekek, a fiatalok egy része kizárólag az "érdemjegy"-ért, a vizsga sikeréért, s már pillanatnyi előnyökért tanul, /a környezet ezt tartja hasznosnak, preferálandónak/ s nem a hasznosítható ismeretek birtoklásáért. "Non scolae, sed vitae discimus" - mintha e régi közmondás még mindig nem ment volna át a gyakorlatba...

A fenti háttér a világnézeti nevelésre, az egyetemi, főiskolai marxizmus-leninizmus oktatásra is hatással van, sőt a felnőttek ideológiai képzése sem mentes hasonló "beütések-

től". Márpedig ha valamit, hát éppen az ideológiát nem lehet ily módon elsajátíttatni. Az ideológiai állásfoglalások értékelése és végrehajtása, a következetes, elvszerű magatartás; a marxizmus szellemében gyökerező szocialista életmód gyakorlati példája nagyobb világnézeti nevelőerő - legalábbis a köznapit tudat szintjén - mint a róla való még oly tanulságos beszéd, vagy az ideológiai tételek megtanulása. Még jelenleg is úgy tűnik, hogy más csatornákból táplálkozik a tömegek marxizmus-ismerete, illetve a marxizmus szellemével való azonosulás. /Az előbbi gyakran brossuraizú, az utóbbi gyakran ösztönös./

Éppen ez a kettős forrás, amely gyakran külön-külön hat, vezet oda, hogy a köztudatban az ideológia mint elmélet, külön válhat a politikától, az ideológia gyakorlatától, s éppen ez a különválás tudatosodik. Ezzel egyfelől a marxizmus-leninizmus, mint szép elvek gyűjteménye /amely elvekről sokaknak inkább valami sejtelmük, mint tudásuk van/ magasztosul, s mint távoli, kívánt, de a gyakorlatban igen nehezen megvalósítható, vagy egyenesen megvalósíthatatlan ideál jelentkezik. Másfelől a "profán" gyakorlat a maga vaslogikájával és "könyörtelen" törvényeivel halad a maga útján. Ez a "más az elmélet és más a gyakorlat" szemlélete - bár szűkülő körben -, de még mindig megtalálható. Fennmaradását segíti az eddig felsorolt okokon kívül az a tény, hogy az elméleti felkészültséget igénylő döntésektől - önkéntesen vagy kényszerből - még mindig sokan távol maradnak /a szocialista demokrácia fejlesztésének problémaköre/. Az elméleti munka még mindig jelentősen különválnak a végrehajtástól, a politikai tapasztalatok összegyűjtése, és felhasználása helyenként formális.

Az okok elemzése ugyancsak meghaladná a jelen előadás kereteit. Az összkép azonban mindenképpen pozitív. A felnőtt lakosság többsége inkább érzi, mint érti, hogy az elvek és a gyakorlat összhangban vannak, céljainkat és stratégiai elképzeléseinket helyesli, taktikánkat elfogadja. Ez az összhang azonban a közgondolkodás szintjén sokkal inkább külső, /ame-

lyet minden taktikai lépés, politikai, vagy gazdasági intézkedés után újra meg kell erősítenünk, magyaráznunk, értelmeznünk/ mintsem belső, lényegi, amely önmagától értetődik. Ily módon propaganda-, de főként agitációs munkánk során még hosszú időn keresztül jelentős erőt fog lekötni a ma és a holnap elfogadtatása, a párt tömegkapcsolatainak szüntelen újraerősítése, szövetségeseink felsorakoztatása az éppen napirenden lévő feladatok mögé /hiszen ez elsőrangú politikai kérdés/. Ehhez viszonyítva a tartós személyiségformálás, az ideológiánk talaján történő meggyőzés, a marxista világnézet terjesztése csak lassabban, s az előbbinél szűkebb körben haladhat előre annak ellenére, hogy ez utóbbi szilárdabb eredményekkel kecsegtet, hiszen a társadalmi folyamatok áttekintésére, a törvényszerűségek felismerésére ez ad lehetőséget.

Néhány gondolat erejéig ki kell térnünk az ideológia és osztályelkötelezettség viszonyára, ugyancsak a köznap gondolkodás szintjén. Azt ugyanis természetesnek kell tartanunk, hogy a tárgyalt első síkon ez az egység szilárd, tudatos. Ugy tapasztaljuk, hogy ösztönösen az osztályelkötelezettség könnyebben kialakulhat, mint a neki megfelelő ideológia elfogadása. Csak ezzel magyarázható, hogy még ma is szép számmal találunk izig-vérig munkásokat, akik egész életmódjukban elkötelezettek, de még nem tudtak szakítani a vallással, vagy más nem marxista nézetrendszerrel.

Vizsgálataink során úgy találtuk, hogy - főleg a kevésbé művelt társadalmi rétegekben - az ösztönösen kialakult világnézet síkján a legelterjedtebb az eklekticizmus, s /főleg paraszti, vagy paraszti származású rétegeknél/ a pragmatizmus. Az előbbi a nagy társadalmi átalakulás szükségszerű velejárója, s azt jelzi, hogy a hagyományos burzsoá, kispolgári, vagy vallásos eszméktől e rétegek már elszakadtak, de az a szakítás még nem teljes; a szocialista ideológia elemei már jelen vannak, de még nem tudtak egységes rendszerré összeállni. Ez a folyamat még hosszú lesz, s reménytelen dolog lenne azt várni, hogy a gondolkodás valaha is szocialistábbá válik, mint a jelenlegi társadalmi valóság. Amíg szocializmust építő társa-

dalmunk, gazdasági életünk tartalmaz nem szocialista elemeket, az eklekticizmus, mint ennek eszmei tükörképe, szükségképpen jelen lesz, sőt a tudati szféra önfejlődése következtében túl is éli azt egy ideig.

A másik elterjedt nézet, a pragmatizmus /a külső eseményeknek és a saját cselekedeteknek a pillanatnyi - s sokszor egyéni - hasznosság szemüvegén át történő értékelése/, részben kispolgári eredetű, és részben a múltban, részben jelenlegi társadalmi gyakorlatunk bizonyos kispolgári vadhajításai-ban gyökerezik; az egyéni érdekelttség szocialista elvének félreértésén alapszik. A kispolgári pragmatizmus szükségszerű történelmi termék volt a múltban, s ameddig a fenti vadhajítások léteznek, az ma is. Nem tartjuk azonban objektíve szükségszerűnek semmilyen szocialista elv félreértését, így az egyéni érdekelttségét sem. A hasznosság önmagában szocialista tartalmat is nyerhet, ha az egyéni, csoport- és osztálytársadalmi érdek összhangjára épül. A társadalomnak is az a hasznos, ami az egyénnek. Az elmúlt évtizedben azonban mintha az egyéni hasznosságot magunk is túlhangsúlyoztuk volna, arra az objektív tényre építve, hogy fogyasztásunk igen nagy százalékban egyéni /s még hosszú időn keresztül az is marad/, életszínvonalunkat az egyéni fogyasztással mértük, kissé háttérbe szorítva a szükségleteknek társadalmilag determinált egyéb területeit. Ez, párosulva a már sokszor bírált mennyiségi szemlélettel, a pragmatizmus malmára hajtotta a vizet.

A pragmatizmus fő veszélyét nem is elsősorban abban látjuk, hogy esetenként a kollektívizmus és az osztálytársadalmi célok ellen hat /ez ugyanis az érdekek egyeztetésével kivédhető/, hanem abban, hogy az állapotcentrikus szemléletet erősíti, az egyént a környezetéből kiszakítva tekinti, s így szükségképpen antidialektikus. Ily módon még akkor is a marxizmus-leninizmus ellen hat, ha egyébként egyes konkrét céljaink gyakorlati megvalósítását nem keresztezi.

A további, nem marxista beállítódások /vallásosság, apolitikusság, közömbösség stb./ elemzésére itt nem kívánunk ki-

térni, részben a korlátozott lehetőségek miatt, részben azért, mert más vonatkozásban e területeket számos vizsgálódás érinti. Adósak vagyunk azonban annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy mennyiben tekinti a közgondolkodás a marxizmus-leninizmus birtoklását értéknek? Milyen a marxizmus presztízse az egyéb tudományok között? A válaszok elemzésekor természetesen továbbra is a köznapí tudat szintjén maradunk.

Mindjárt leszögezhetjük, hogy nincs a fenti kérdésekre egyértelmű válasz. A megkérdezettek véleménye - meglehetősen végtelen határok között széles sávban - szórt, s a következő tipizálás jórészt önkényesen húzta meg a választó vonalat:

1./ Pragmatikus megközelítés: a marxizmus-leninizmust az sajátítja el, akinek valamilyen közvetlen haszna van belőle, vagy kényszer folytán ezáltal valamilyen hátrányt elkerül. Meglehetősen szűkörű vélemény, megkérdőjelezi a meggyőződés őszinteségét. Nagyon sok esetben ideológiánk ismeretének teljes hiánya húzódik meg mögötte, vagy valamilyen más ideológiának tudatos vállalása. Az érvek között többször felismerhető a nyugati ideológiai fellazító érvanyaga.

2./ Közömbös megközelítés: semmilyen ideológiát nem tart értéknek, legszívesebben még a világnézeti állásfoglalástól is elhatárolná magát. Néha a tudományos egzaktitás mögé húzódik, /főleg reálérdeklődésű értelmiségi rétegek esetén/ máskor nyíltan vállalja a közönyt /"hagyjatok nekem békét ilyen kérdésekkel, nem érdekel"/. Nem nehéz e mögött az álláspont mögött felfedezni részben a neopozitívizmus egyes érveit, részben az eklekticizmus bizonytalanságát.

3./ Szimpatizáns megközelítés: értéknek tartja a marxizmus-leninizmust, mint a vezető párt politikájának elméleti hátterét, de nem kér belőle... Gyakran az ismeret hiányán, máskor a nem meggyőződéses ismeretén alapuló vélemény. Esetenként eklekticizmus, máskor nem marxista ideológiák melletti ösztönös elkötelezettség áll mögötte. Az is előfordulhat, hogy világnézeti nevelésünk, marxista propagandánk során elkövetett mód-

szertani hibák váltják ki. /Nem megszerettetjük, hanem meg-
űtáltatjuk ideológiánkat, ha pl. egy főiskolán a marxizmus a
buktató tárgy./

4./ Ösztönös megközelítés: ugyancsak értéknek tartja a marxizmust, szeretné is megismerni, s a gyakorlatban fel is sorakozik mögötte, de vagy az általános műveltség, vagy a marxizmus elsajátítására irányuló szellemi erőfeszítés hiánya miatt, vagy egyszerűen kényelmességből a maga számára nehezen elérhetőnek, vagy elérhetetlennek tekinti. Közülük kerülnek ki ideológiánk egyébként jóindulatú misztifikálói, az ösztönösen materialisták vagy marxizmus-követők, anélkül, hogy tudnák ezt.

5./ Dogmatikus megközelítés: a marxizmust, mint műveltség-elemet értéknek tartja, s egyszer már formálisan el is sajátította. Azonban vagy azért, mert ez az elsajátítás már annak idején sem a szellem, hanem a betű elsajátítása volt, vagy azért, mert a továbbképzés elmaradása miatt az ismeret dogmává merevedett, s lehetetlenné tette a változó valósággal való lépéstartást, vagy pedig azért, mert a konkrét életkörülmények sajátos változása miatt az illető elhatárolódott saját korábbi énjétől - ez az elsajátított "marxizmus" már nem funkcionál a ma cselekedeteinek iránytűjéül. A gyakorlattól elszakadt marxizmus azonban már nem marxizmus! Ily módon az ismeretként, műveltség-elemként funkcionáló ideológia, - amely legjobb esetben is csak a világ magyarázatára szolgál, megváltoztatására alkalmatlan, - nem valódi társadalmi érték, még ezekben a szubjektív ítéletekben sem.

6./ Relativista megközelítés: ideológiánkat értéknek tartja, amennyiben a pillanatnyi politikai feladatok megoldását elősegíti, de menten megkérdőjelezi az elmélet létjogosultságát, ha a valóságos folyamatok nem "recept szerint" mennek végbe. Ilyen esetben az elmélet tételeinek önkényes súlyozására, egyes tételek kiemelésére, mások elhallgatására formálnak jogot, mintha a marxizmus nem "egy gránittömbből kifaragott" ideológia lenne. Ezzel azonban az ideológia elveszti elméleti-rendszer

jelleget, s a taktikai lépések utólagos igazolására degradálódik. Nem nehéz az ilyen álláspont mögött részben pragmatizmust, részben praktícizmust felfedezni.

7./ Tudatos marxista megközelítés: ideológiánkat annak értékeli ami, a szocializmust építő munkásosztályunk érdekeinek elméleti kifejezőjeként, a gyakorlati politikánk elméleti alapjaként, az egyedül tudományos világnézetként. Mind többen vannak, akik belső indíttatásból kívánnak többet és többet elsajátítani belőle, mivel mindennapi munkájuk, vagy közéleti szereplésük során az eligazodni-tudásunk elméleti alapját érzik benne, szükségét felismerték.

Tapasztalataink szerint arányait tekintve a negyedik és hetedik megközelítés van többségben, míg a kisebbség megoszlik a többi között. Mindezek alapján leszögezhetjük: különböző indíttatásból ugyan, de a marxizmus-leninizmust, a közgondolkodás szintjén, felnőtt lakosságunk túlnyomó többsége értéknek tekint, még akkor is, ha nem azonosul vele, vagy ez az azonosulás ösztönös. Ezután néhány olyan tendenciára szeretnénk rámutatni, amely a további ideológiai fejlődésünket jelentősen befolyásolja.

III. Ideológiai fejlődésünk néhány tendenciája

Társadalmi fejlődésünk olyan fokára érkezünk, amikor a korábbinál lényegesen bonyolultabb helyzetben, munkánk, termelésünk mennyiségi faktorai helyett /vagy inkább mellett/, a minőség került előtérbe. Az ember mint termelőerő, egyre kevésbé csak izomerejével, termelési tapasztalataival képezi annak szubjektív oldalát, hanem mindinkább mint totalitás, mint egységes egész termel. Azaz, ma már nemcsak a rutin, a szakmai tudás, a kézügyesség tekinthető termelőerőnek, hanem egy-egy kollektíva szervezettsége, munkaszeretete, felelősségérzete, elkötelezettsége is azzá válik. Egyre nagyobb szerepet kap a szűkebben vett termelésben is az általános műveltség, erkölcsi arculat, politikai szilárdság. Mint ismeretes,

a tudomány is mindinkább közvetlen termelőerővé lesz. Ilyen körülmények között az ideológia szempontjából már nem közömbös /valójában sohasem volt az!/ a szűkebben felfogott anyagi termelés szférája sem, hiszen az intenzifikálás a nagyobb tudatosság nélkül elképzelhetetlen. A szocialista embertípus kialakítása azonban nemcsak termelési, hanem társadalmi-politikai szükséglet is. A nagyobb tudatosság a közéletben történő eligazodáshoz, a nemzetközi folyamatok megértéséhez ugyancsak szükséges. Szocialista demokrácia nélkül nemcsak szocialista üzemszervezés, de társadalomszervezés sem lehetséges.

A fenti objektív folyamatok a kényszer erejével hatnak. Előbb vagy utóbb a tudatosság foka növekedni fog, ha nem akarunk a fejlődésben megállni, vagy visszalépni. A tudatosság növekedése pedig kedvez az ideológiának, s így eleve hamisak azok a hangok, amelyek a jövő "fejlődését" a dezideológizálás irányában látják. Az sem igaz, hogy társadalmunk az atomizálódás, az egyének befelé fordulása felé halad, hiszen elkövetkező feladataink megoldásához egyre kollektívabb erőfeszítések szükségesek: a "nagy szocializmus" nem tevődhet össze "egyéni kis szocializmusokból", még akkor sem, ha egyesek ilyen tendenciákat vélnek felfedezni.

Az azonban nem lehet közömbös számunkra, hogy a fenti folyamat milyen gyorsan megy végbe, hogy a tudatosodás a marxizmus-leninizmus vagy esetleg más ideológiák talaján következik be. A tudat síkján a valóságos társadalmi folyamatokat nem lehet ugyan "lekörözni", de hogy tömegszinten lépést tartsunk ezekkel a folyamatokkal, az már lehetséges, s egyre inkább szükséges célnak tekintendő. Ennek érdekében:

1./ Törekedni kell jelenlegi társadalmi-gazdasági valóságunk széles körben való tudatosítására, eredményeink reális bemutatására, hibáink feltárására, valós ellentmondásaink ismertetésére. Azaz legyen egy olyan hű valóságkép, amelyben az egyes osztályok, rétegek, kisebb csoportok és egyének látják saját helyüket, szerepüket, objektív lehetőségeiket. E cél

negyedszázada állandóan napirenden van, mégsem mondhatjuk, hogy ma már nem találkozhatunk torz /pl. túlzottan optimista, v. pesszimista/ látásmóddal. Nincs olyan "kényes kérdés", amelyről megfelelő közegben és elkötelezettséggel ne lehetne őszintén beszélni.

2./ Ha már megfelelően tisztázódott a "mi van?", tehető fel reálisan, a "miért van"? kérdése. Az ideológia első szerepköre éppen az erre való osztályhű válasz. A marxizmus-leninizmus - önmagában - természetesen nem felel minden ilyen kérdésre, de alapját képezi a helyes válasz megtalálásának, kutatásra ösztönöz, aktivizál. Látszólag itt ideológiánk hátrányban van más - pl. vallásos, vagy fatalista - ideológiákkal szemben, hiszen ez utóbbiak mindenre kész magyarázattal szolgálnak. A valóság fejlődése azonban egyre többeket döbbenet rá, hogy e magyarázatok álmegoldások, hogy a konkrét értékre nincs univerzális válasz. A kutatás aktivizálás folyamatát szükséges a rendelkezésünkre álló eszközökkel erősíteni, s ezáltal megteremteni a talajt a marxizmus terjedéséhez.

3./ A "miért"-ekre az ember nem öncélúan keresi a választ, hanem közismerten azért, hogy a törvényszerűségeket, okokat feltárva azok szerint cselekedjék. Mind társadalmilag, mind egyénileg az eredményes tett a konkrét helyzet és a törvényszerűségek hű ismeretének kritériuma. A gyakorlattal kell bizonyítanunk, hogy ideológiánk eredményes, s nem kudarc-ideológia, hogy nemcsak társadalmilag, de hosszú távon egyénileg is előnyt jelent a marxizmus más ideológiákkal szemben. Az ideológiának ezt a regulatív funkcióját még gyakran nem hangsúlyozzuk eléggé.

4./ A bennünket ösztönösen követő, elkötelezett tömegek eklektikus nézeteiben erősíteni szükséges a dialektikus és materialista elemeket, a történeti szemléletet, s tudatosítani, hogy mindazok a tettek, cselekvésformák, életvitelek, amelyek ösztönösen a marxizmus talaján fogantak, a szocialista ember tettei, cselekvésformái, - s a marxizmus birtokában

is így kellett volna csinálni. Ugyanakkor nem mondhatunk le a marxizmustól idegen ideológiák gyakorlati következményeinek szüntelen bírálatáról. /Nem a kispolgári ideológiákat szükséges tehát elsősorban bírálnunk, hanem a kispolgári magatartást, szembeállítva azt a szocialistával; nem a nacionalizmust, mint elméleti rendszert, hanem annak gyakorlati megnyilvánulásait, szembeállítva az internacionalizmussal és a szocialista hazafisággal stb./

5./ A közönyös, vagy pragmatikus szemlélet talaján állók esetén az igény felébresztésénél kell kezdeni az ideológiai munkát. Itt talán még nehezebb helyzetben van a marxizmus propagandistája, mint a más ideológiát tudatosan vallók körében, ahol legalább van miről vitatkozni. A közönyösség, vagy a pragmatizmus okainak feltárása nélkül /amely még egyénenként is más és más lehet/ a kérdések értelmes feltevéséig sem lehet eljutni a siker reményében. Akinek nincs miértje, annak nem lehet válaszolni.

6./ A marxizmus-leninizmus meggyőződéses hívei - legyenek párttagok, vagy pártonkívüliek - sohasem mondhatnak le ideológiájuk állandó felfrissítéséről, a valósággal való szembesítéséről, esetenként továbbbépítéséről.

7./ Mind iskoláink világnézeti nevelőmunkájában, mind iskolarendszerű felnőtt-propagandánkban gyökeresen szakítanunk kell ideológiánk verbális, de meggyőződés nélküli elsajátításának még előforduló gyakorlatával. Ez inkább riaszt, mint vonz, s az eredmény a legjobb esetben is egy agytorna, vagy logikai játékszer lesz, nem pedig osztályelkötelezett állásfoglalás.

A feladatok hosszan továbbcsorolhatók lennének, itt csak néhányat sikerült kiragadva exponálni. Felmerülhet a kérdés, ideológiai életünk fejlődésének tendenciái "helyett" miért beszéltünk feladatokról? Ha valamely területen, akkor éppen az ideológiában a folyamatok nem mennek maguktól végbe, főként

egy önmagát tervszerűen és tudatosan építő társadalomban nem. A marxizmus hegemoniájának növekedéséből, az antimarxista ideológiák visszaszorulásából, a tudatosság fejlődéséből annyi fog megvalósulni, amennyit a fenti feladatok megoldása során mi magunk megvalósítunk, figyelembe véve társadalmi életünk egyéb területeinek objektív lehetőségeit, fejlődési tendenciáit.